

***Metaforyzacje terminu twarz Innego / twarz innego
w wybranych polskich tekstach humanistycznych
z zakresu studiów nad innością***

***The metaphoric approaches to the term the face
of the Other / the face of the other in the selected Polish,
humanist texts referring to studies of otherness***

Ewelina Woźniak-Wrześnińska

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Słowa kluczowe

filozofia dialogu, Levinas, metafora semantyczno-retoryczna, metafora pojęciowa

Keywords

philosophy of dialogue, Levinas, semantic and rhetorical metaphor, conceptual metaphor

Abstrakt

Celem artykułu jest opis metaforyzacji terminów w tekstach nauk humanistycznych. Jako przedmiot analiz wybieram rozbudowany termin *twarcz Innego / twarcz innego*. Przyglądam się mu z dwu perspektyw: semantyczno-retorycznej oraz kognitywnej i zestawiam ze sobą metaforę tradycyjną oraz pojęciową. Dostrzegam, że tekstowym wykładnikiem metafory pojęciowej jest metafora tradycyjna (semantyczno-retoryczna). W konkluzji dochodzę do wniosku, że charakterystyka terminów niedefiniowanych i niedefiniowalnych powinna zasadzać się na dwuaspektowym opisie ich metaforyczności. Takie działanie badawcze pozwala bowiem na obserwację, w jaki sposób jest modelowany dyskurs poddawany analizie.

Abstract

The purpose of this article is to describe the metaphORIZATION of terms in humanist texts. As the subject of analysis, I have chosen the extended term *the face of the Other / the face of the other*. I look at it from two perspectives: semantic-rhetorical and cognitive, and juxtapose traditional and conceptual metaphors. I notice that the traditional (semantic-rhetorical) metaphor is textual exponent of the conceptual metaphor. Finally, I come to the conclusion that the characteristics of undefined and undefinable terms should be based on a two-faceted description of their metaphor. Such research method allows for observation of how discourse, under analysis, is modeled.

Metaforyzacje terminu *twarz Innego* / *twarz innego* w wybranych polskich tekstach humanistycznych z zakresu studiów nad innością

1. Wprowadzenie: termin, metafora semantyczno-retoryczna a metafora pojęciowa

W nauce terminy odgrywają rolę służebną wobec i metody badawczej, i teorii naukowej. Wspomniane fachowe leksykalne jednostki języka są przecież narzędziami, które z jednej strony – umożliwiają ogląd / analizę przedmiotu, z drugiej – zakreślają horyzont poznawczy naukowca. Termin wszakże nie tylko nazywa / wskazuje specjalistyczne pojęcie, lecz także kategoryzuje rzeczywistość¹. Poddać z kolei nieznaną obiekt kategoryzacji to tyle, co wpisać go w odpowiednie ramy pojęciowe / semantyczne (*frame*). Termin powinien tym samym wpisywać kategoryzowany obiekt w naukowe ramy pojęciowe. Znaczy to tyle, co naukowo poznać obiekt, poznać go z naukowej perspektywy. Wiadomo ponadto, że znaczenie wielokomponentowych terminów niekiedy trudno ustalić, zwłaszcza jeśli jest mowa o tych występujących w naukach humanistycznych.

Humanistycznym tekstom badawczym zarzuca się bowiem nienaukowość, hermetyczność wywodu, przede wszystkim ze względu na obecność „quasi terminów”². „Quasi terminy”, inaczej niż „terminy”, nie są jasne ani wyraziste, ponieważ trudno wskazać ich referent³.

Nielatwo podejmować zagadnienie znaczenia terminów w humanistyce, ponieważ badacze negatywnie ocenili ich naukowość, w skrajnych przypadkach wskazując na nieużyteczność humanistycznej nomenklatury⁴. W niniej-

¹ O funkcji terminów w poznaniu specjalistycznym zob. np. S. Gajda, *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole 1990, s. 13; J. Mazurkiewicz-Sułkowska, *Słowińska terminologia techniczna (na materiale polskim, rosyjskim, bułgarskim)*, Łódź 2014, s. 21; W. Nowicki, *Podstawy terminologii*, Wrocław 1986, s. 11; W. Zwiegincew, *Semazjologia*, tłum. J. Fleszner, Warszawa 1962, s. 151 oraz z perspektywy kognitywnej: B. Ligara, *Semantyka terminu w perspektywie porównawczej: koncept, pojęcie czy signifié?*, „Poradnik Językowy” 2014, nr 2, s. 10.

² J. Lukszyn, *Uniwersalia tekstów specjalistycznych*, [w:] *Języki Specjalistyczne 2. Problemy technolingwistyki*, red. J. Lewandowski, Warszawa 2002, s. 120.

³ M. Przełęcki, *Postulat ścisłości*, [w:] *Biblioteka myśli semiotycznej*, t. 46, *Język współczesnej humanistyki*, red. J. Pelc, Warszawa 2000, s. 84.

⁴ Zob. np. J. Pelc, *Myśli o języku humanistyki*, [w:] *Biblioteka myśli semiotycznej*, t. 46, *Język współczesnej humanistyki*, red. idem, Warszawa 2000, s. 171-204.

szym artykule nie zajmuje mnie zatem problem adekwatności zakresu znaczeniowego i treści znaczeniowej terminów humanistycznych. Zastanawia mnie natomiast inne zagadnienie – jak mają się do siebie metafora tradycyjna (semantyczno-retoryczna) oraz metafora pojęciowa (kognitywna) w odniesieniu do wybranego terminu z zakresu nauk humanistycznych. Przyglądam się więc kontekstom, w których pojawia się wybrany przeze mnie termin, następnie z dwu perspektyw analizuję jego metaforyzację – mowa o metaforach: tradycyjnej (semantyczno-retorycznej) oraz kognitywnej (pojęciowej).

Odróżniam od siebie oba rodzaje metafor, ponieważ ta semantyczno-retoryczna powstaje poprzez zaburzenie łączliwości semantyczno-leksykalnej kolokacji⁵, a kognitywna (pojęciowa) z kolei może zaistnieć dzięki rzutowaniu domen: źródłowej / znanej na docelową / nieznaną⁶. Metafora semantyczno-retoryczna, inaczej niż kognitywna, pełni przede wszystkim funkcję poetycką. O mocy eksplanacyjnej (wyjaśniającej) metafor semantyczno-retorycznych badacze również wypowiadali się niejednokrotnie⁷. W niniejszym artykule analizuję metaforyzację semantyczno-retoryczną oraz pojęciową wybranego terminu z zakresu nauk humanistycznych po to, by przyjrzeć się jego funkcji poznawczej. W takim razie – inaczej niż w tradycyjnym naukowstwie⁸ – wychodzę z założenia, że nie jasność i wyrazistość terminu decydują o jego funkcji poznawczej, tylko sposoby jego kategoryzacji, właściwe dla odpowiedniego dyskursu naukowego. Jednocześnie zakładam, że:

- a) terminy nie tylko znaczą / oznaczają jakiś obiekt, lecz także go kategoryzują, łącząc się z ustrukturyzowanym pojęciem, zgodnie z naukowym modelem poznawczym,
- b) metafora semantyczno-retoryczna i metafora pojęciowa są różnymi zjawiskami,
- c) termin jasny i wyrazisty to termin jednoznaczny, niemetaforyczny (w sensie metafory semantyczno-retorycznej), którego referencję łatwo wskazać,
- d) termin metaforyczny nie ma jasnej referencji, ale odsyła do ustrukturyzowanego pojęcia⁹.

⁵ J. Apresjan, *Semantyka leksykalna, synonimiczne środki języka*, tłum. Z. Kozłowska, A. Markowski, Wrocław 2000, s.71.

⁶ M. Johnson, G. Lakoff, *Metafory w naszym życiu*, tłum. T. P. Krzeszowski, Warszawa 1988, s. 59.

⁷ Zob. np. Ch. Perelman, *Analogia i metafora w nauce, poezji i filozofii*, „Pamiętnik Literacki” 1971, nr 62, s. 247-257.

⁸ Zob. przywoływany już 46. tom z serii *Biblioteka myśli semiotycznej* (przypisy 3, 4).

⁹ Por. z teoretycznymi założeniami analizy dyskursu szkoły niemieckojęzycznej: J. Spitzmüller, I. H. Warnke, *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*, Berlin 2011, s. 211 i n.

2. Zasady postępowania badawczego

W celu przeprowadzenia analiz metaforyzacji terminu naukowego podejmuję następujące kroki badawcze:

1. wybieram termin do analiz i krótko charakteryzuję jego genezę,
2. tworzę bazę tekstów,
3. ekscerpuję wybrany termin,
  - d) sprawdzam łączliwość semantyczno-leksykalną poszczególnych komponentów tworzących termin,
  - e) interpretuję łączliwość semantyczno-leksykalną zestawienia terminologicznego, a następnie sprawdzam tę łączliwość na podstawie kolokacji, jakie tworzy,
  - f) interpretuję kategorie pojęciowe, z którymi się łączy,
4. sprawdzam, jak mają się do siebie (a), (b) czyli analiza metaforyzacji semantyczno-retorycznej i (c) czyli analiza metaforyzacji pojęciowej.

Powyższe zadania badawcze mogą zostać osiągnięte dzięki odpowiednim metodom postępowania.

Ad. 2. Do konstruowania bazy wykorzystuję internetowe wyszukiwarki biblioteczne, w których okna wpisuję słowa kluczowe dla danego obszaru wiedzy. W kolejnym etapie przygotowuję teksty pod względem technicznym, czyli pozyskuję ich cyfrowe obrazy, konwertuję je na format odczytywany przez program służący do pracy z korpusami¹⁰.

Ad. 3. Z wykorzystaniem narzędzi komputerowych weryfikuję obecność wybranego terminu w skonstruowanej bazie.

a), b) Sprawdzając i interpretując łączliwość semantyczno-leksykalną, posługuję się schematem postępowania Piotra Wróblewskiego, przy czym zajmuje mnie i łączliwość poszczególnych komponentów zestawienia, i łączliwość samego zestawienia terminologicznego¹¹.

c) W interpretacji kategorii, z którymi łączy się termin, wykorzystuję narzędzia wypracowane przez Marka Johnsona i George'a Lakoffa do wskazywania metafory pojęciowej oraz jej domen¹².

Ad. 4. Konkluzje – zgodnie z naturą rozważań humanistycznych – będą miały charakter spekulatywny, ponieważ wynikają z interpretacji analizowanego materiału.

¹⁰ Mowa o programie AntCONC.

¹¹ P. Wróblewski, *Struktura, typologia i frekwencja polskich metafor*, Białystok 1998.

¹² M. Johnson, G. Lakoff, op. cit.

3. Termin *twarz innego* w filozofii dialogu

By przyjrzeć się zmetaforyzowanym terminom naukowym, polem eksploracji czynię teksty humanistyczne z zakresu chętnie podejmowanych dzisiaj studiów nad Innością / innością.

Naukowa narracja o innym / Innym (niem. *der Andere*, fr. *l'Autre*) pojawia się najpierw w filozofii, później socjologii, literaturoznawstwie, kulturoznawstwie, antropologii, a nawet historii¹³. To właśnie z filozofii innego / Innego – zwanej zazwyczaj filozofią dialogu – czerpią badacze pozostałych dyscyplin od socjologii do historii. Co ciekawe – na gruncie filozofii końca XIX i początku XX wieku – rozważania nad innością / Innością podejmowane były niezależnie przez kilku myślicieli niemieckich (np. Herman Cohen, Franz Rosenzweig, Martin Buber) oraz teoretyka francuskiego (Gabriel Marcel). Właściwie dopiero Emmanuel Levinas świadomie przetwarza tezy niektórych z nich i uchodzi za głównego piewę filozofii dialogu¹⁴. Niewątpliwie tym, co łączyło wymienionych teoretyków, był etyczno-teologiczny wymiar ich rozważań. Porzucili oni problemy ontologiczne, epistemologiczne i metafizyczne na rzecz etyki transcendentalnej. Nie pytali bowiem o to, jak jest ja i nie-ja, jak jest dane ja i nie-ja, jak podmiot poznaje ja i nie-ja. W zamian podjęli kwestię współistnienia ja, ty (Inny), on / ona / ono (r z e c z), które – upraszczając – miałyby być analogiczne do tego między m n a B o g i e m (Inny) i ś w i a t e m¹⁵.

¹³ Zgodnie z obowiązującym podziałem tylko socjologia nie należy do dziedziny humanistyki.

¹⁴ B. Baran, *Filozofia dialogu*, Kraków 1991, s. 10-33.

¹⁵ Zapis inny / Inny nie jest jednoznaczny. W tradycji francuskiej (u Emmanuela Levinasa) trudno wskazać semantyczną różnicę między *l'autre* i *l'Autre*. Polscy tłumacze wyjaśniają, że różna grafia jest konsekwencją językowej swobody filozofa. Stawiają jednocześnie hipotezę, że idzie albo o innego przedmiotowego (rodzaj nijaki), albo o Innego podmiotowego (rodzaj męski) (zob. E. Levinas, *Całość i nieskończoność*, tłum. M. Kowalska, Warszawa 1998, s. XXXVII). Autorzy polskich przekładów decydują się więc na ujednolicony zapis małą literą (zob. E. Levinas, *Ślad innego*, [w:] *Filozofia dialogu*, tłum. B. Baran, Kraków 1991, s. 213-230) lub wielką (zob. polskie wydanie *Całości i nieskończoności* z 1998). Nie jestem przekonana do słuszności tego rozwiązania, ponieważ w tradycji niemieckojęzycznej z kolei *der Andere* (rodzaj męski), inaczej niż *das Andere* (rodzaj nijaki) miał oznaczać nie tyle człowieka, ile Boga czy byt nadrzędny, który przywołuje mnie (ja) do życia, bez którego nie ma mnie (ja) (zob. M. Theunissen, *Der Andere. Studien zur Sozialontologie der Gegenwart*, Berlin 1965). Myślę, że należałoby bardzo uważnie przyjrzeć się tekstom z każdej spośród wymienionych tradycji, gdyż obie – zwłaszcza w drugiej połowie XX wieku – wpływały na siebie wzajemnie. Nie decyduję się na rozstrzygnięcie sporu o poprawność pisowni. W dalszej części artykułu stosuję jednak następujące formy: zapis oryginalny (cytaty), mała litera (omawiane terminy).

Na gruncie filozofii Innego / innego wypracowano – między innymi – takie terminy jak: *Ja-Ty*¹⁶, *Ja-To*, *zasada dialogiczna*, *doświadczenie*, *spotkanie*, *Pomiędzy*, *tajemnica*, *mówienie*, *sluchanie*, *enigma*, *śląd*, *absolutna inność*, *inność innego czy twarz*¹⁷. Część z nich pełniła funkcję członów konstytutywnych zmetaforyzowanych kolokacji lub terminów.

Przyjrzyjmy się tym z komponentem *twarz*: *epifania twarzy*, *nagość twarzy*, *abstrakcyjność twarzy*, *cud twarzy*, *twarz innego*, *nawiedzenie twarzy*, *obecność twarzy*. Wszystkie wymienione zestawienia pochodzą z polskich przekładów prac Emanuela Levinasa¹⁸. Warto dodać, że i w tym przypadku tłumacze podają takie same ekwiwalenty francuskich określeń, ale różnie je zapisują. Spotykamy zatem dwie wersje: *twarz innego*¹⁹ oraz *twarz Innego*²⁰, kiedy w oryginale widnieje: *visage d'un autre*²¹.

Dla samego Levinasa natomiast kluczowymi terminami były *epifania twarzy* oraz *nawiedzenie twarzy*, a pozostałe połączenia nadrzędno-podrzędne miały charakter przygodny lub były elipsami dłuższych, np. *abstrakcyjność twarzy innego*. W polskim dyskursie z zakresu studiów nad *Innością / innością* terminologizują się z kolei takie połączenia, jak *cud twarzy* czy *twarz innego*. Terminologizują, czyli nabierają cech terminów, ponieważ przestają być okazjonalizmami, są ponadto powtarzane przez badaczy różnych dyscyplin. W części analitycznej przyglądam się połączeniu terminologicznemu *twarz innego*.

By wydobyć materiał, skonstruowałam bazę, do której weszły po trzy publikacje z zakresu filozofii, literaturoznawstwa, kulturoznawstwa, oraz historii²². Odnośnie do prac filozoficznych konieczne jest jedno zastrzeżenie. Mianowicie – do bazy nie trafiły prace podmiotowe, czyli tłumaczenia dzieł Levinasa, z których pochodzi interesujący mnie termin. Pora przejść do części analityczno-interpretacyjnej.

4. Metaforyzacja. Charakterystyka semantyczno-retoryczna

Zacznijmy od konstatacji, że połączenie *twarz innego* jest elipsą. Substantyw *twarz* otwiera bowiem pole dla kolejnego rzeczownika, którego funkcję

¹⁶ Terminy zapisuję kursywą.

¹⁷ Zob. B. Baran, *Filozofia dialogu*, Kraków 1991 oraz T. Gadacz, *Historia filozofii XX wieku*. Nurty, t. 2, Kraków 2009.

¹⁸ Zob. indeksy w pracach: E. Levinas, *Całość i nieskończoność...*; T. Gadacz, op. cit., por. z: E. Levinas, *Śląd innego...*, s. 220, 221, 225, 226.

¹⁹ Zob. ibidem, s. 221.

²⁰ Zob. B. Baran, *Twarz Innego*, Kraków 1985.

²¹ E. Levinas, *Totalité et Infini Essai sur l'extériorité*, Paris 1961, s. 175.

²² Wykaz analizowanych prac podaję na końcu.

przejmuje przymiotnik *inny*, stąd jego substancywizacja. Łączliwość semantyczno-leksykalną połączenia hipotaktycznego *twarz innego* można natomiast interpretować następująco:

$$\text{twarz } \{S.: \dot{Z}_+, O_+\} \rightarrow \leftarrow \text{innego } \{\text{Adj}^s.: \dot{Z}_{+/-}, O_{+/-}\}$$

Rzeczownik *twarz* przyłącza komponenty o semach: żywotność oraz osobowość. Przymiotnik (tutaj w funkcji rzeczownika) *innego* może określać obiekt żywotny czy nieżywotny, osobowy lub nieosobowy. Nie da się więc wskazać zaburzenia łączliwości semantyczno-leksykalnej między komponentami analizowanego terminu, skoro do członu konstytutywnego zostaje przyłączony leksem o cechach semantycznych właściwych dla konotującego rzeczownika. Trudno zatem o metaforyczność semantyczno-retoryczną *twarczy innego*. Przyjrzyjmy się łączliwości semantyczno-leksykalnej całego terminu. Oto ona:

$$\begin{array}{c} \text{(a)}\{\text{Adj}:\dots\} \rightarrow \text{twarz } \{S.: \dot{Z}_+, O_+\} \\ \uparrow \\ \text{(b)} \{S:\dots\} \leftarrow \text{innego } \{\text{Adj}.: \dot{Z}_{+/-}, O_{+/-}\} \end{array}$$

Do jej zaburzenia dojdzie w momencie, gdy przyłączany komponent (a) lub (b) będzie zawierał sem $\{\dot{Z}\}$. Cecha żywotność jest bowiem nieredukowalna dla jednostki przyłączanej przez leksem *twarz*, czyli członu konstytutywnego analizowanego terminu. W takim razie połączenie *twarz innego* może stać się metaforyczne tylko wtedy, gdy zacznie tworzyć kolokację z komponentem o cesze *nieżywotność* lub *nieosobowość*.

Warto w tym miejscu sprawdzić, w jakich kontekstach występuje ów termin w zgromadzonej próbie tekstów. Spójrzmy na garść przykładów²³:

- [1] *Twarze Innego*
- [2] odsłanianie *twarczy Innego*
- [3] odpowiedź od *twarczy innego*
- [4] przyjrzeć się *twarczy Innego*
- [5] mówić o *twarzach Innego*
- [6] odtworzyć *twarz Innego*
- [7] odczytywać w *twarczy Innego*
- [8] wpisać w *Twarz Innego*

Na uwagę zasługują dwa fakty. Po pierwsze, przymiotnik *inny* nie jest przyłączany do leksemu, ponieważ pełni funkcję rzeczownika (mamy więc do czynienia z substancywizacją), po drugie, rzeczownik *twarz* jest kom-

²³ Przykłady sprowadzam do postaci słownikowych, lecz pozostawiam z oryginalnym zapisem (mała / wielka litera).

ponentem konotowanym – nie konotującym – przez inny rzeczownik czy czasownik (również z akomodowanym przyimkiem zob. [3], [5], [7], [8]). Tym sposobem cały termin w dłuższych kontekstach pełni funkcję członu akcesoryjnego, który jednocześnie należy uznać za niepodzielną składniowo jednostkę leksykalną²⁴. Będziemy mieć zatem do czynienia z metaforyzacją powyższych połączeń, gdy przyłączany termin będzie naruszał łączliwość semantyczno-leksykalną członu nadrzędnego wymienionych przykładów [2-8].

Bez wątplenia za zgodne z uzusem oraz systemem leksykalnym – czyli za niemetaforyczne – można uznać połączenia: [2], [4], [5], ponieważ rzeczownik [2] *odślanianie*²⁵, czasownik [4] *przyjrzeć się* oraz wyrażenie [5] *mówić o przyłączają* rzeczownik konkretny, sensoryczny [2], [3] – czyli taki, do którego należy zaliczyć *twarz* – lub o każdej innej cesze semantycznej [2]. Grupy [2]²⁶, [3], [6], [7], [8] są z kolei metaforyczne, ponieważ nie można ich uznać za zgodne z systemem leksykalnym. *Twarz* jest bowiem rzeczownikiem nieosobowym (por. *odpowieź od twarzy innego*), sensorycznym, nie mentalnym (por. *odślanianie twarzy Innego*, *odtworzyć twarz Innego*, *odczytywać twarz Innego*, *wpisany w twarz Innego*), czyli takim, których nie konotują komponenty konstytutywne wymienionych przykładów.

Nietypowość wymienionych kolokacji [2-8] zmusza zatem odbiorcę do podjęcia trudu interpretacyjnego. Terminy niedefiniowane – lecz otoczone kontekstem leksykalnym prowadzącym do metaforyzacji połączeń – nie ułatwiają zrozumienia sedna wyводу badacza humanisty. Nie wiadomo bowiem, do czego niejasny termin miałby odsyłać. Fachowa nomenklatura przestaje pełnić swoją podstawową funkcję oznaczania, stając się niemal wyrażeniem poetyckim. Co się jednak dzieje z pojęciem, z którym jest związana taka jednostka leksykalna?

5. Metaforyzacja. Charakterystyka pojęciowa

Zgodnie z założeniami niniejszego artykułu pora przyjrzeć się metaforom pojęciowym, w których skład wchodzi analizowany termin, ale pojawiający się w kontekstach o zaburzonej łączliwości semantyczno-leksykalnej. Interesują mnie więc przykłady [2], [3], [6], [7], [8]. Warto zinterpretować ich dłuższe konteksty, z których wyłaniają się metafory pojęciowe, gdzie *twarz innego* jest domeną docelową:

²⁴ Myślę, że jest to jedna z cech terminów rozbudowanych.

²⁵ W znaczeniu rzeczownika od czasownika *odślaniać* ‘znaleźć się w położeniu, które umożliwi komuś zobaczenie rzeczy lub osób wcześniej niewidocznych’ WSJP.

²⁶ W znaczeniu rzeczownika od czasownika *odślaniać* ‘powodować, że ludzie dowiadują się o czymś’ WSJP.

A. TWARZ INNEGO TO ZADANIE

[6] czytelnik, próbując **zrekonstruować** podmiot liryczny (Inną, Innego?), **odtworzyć** twarz Innego, gubi się i nie znajduje odpowiedzi

B. TWARZ INNEGO TO ROZWIĄZANIE

[2] Trudno nie zauważyć tu również **prób autodiagnozowania** „ja” lirycznego, zakładania maski odmienca, a może właśnie przeciwnie – **odsłaniania** twarzy Innego, „udekorowanej” czarnym skrzepem krwi?

[3] pytanie, na które żądam niestrudzonej **odpowiedzi od** twarzy innego: „Cóż jestem wart?”

C. TWARZ INNEGO TO TEKST

[7] To również dar, dzięki któremu zbliżamy się do Boga, **odczytując w** twarzy Innego znaki transcendencji.

[8] Obcość **wpisana w** Twarz Innego, nie wiąże się z dystansem Buberowskiego Królestwa, czy nieodwracalnym wyobcowaniem u Baumana.

Ustrukturyzowanie pojęcia TWARZY INNEGO wymaga zatem odniesienia do domen źródłowych związanych z mentalną sferą życia człowieka (ZADANIE, ROZWIĄZANIE, TEKST), zasadza się ono ponadto na układzie przyczynowo skutkowym. Zadanie i rozwiązanie mają charakter tekstowy, a *twarz innego* jest zadaniem, którego rozwiązanie tkwi w niej samej. W takim razie *twarz innego* jest tekstowym komunikatem i poddaje się interpretacji, wartościowaniu. Ponadto – jak każdy tekst – stanowi zadanie lekturowe, którego rozwiązanie daje się odnaleźć w samym tekście. Zrozumienie pojęcia TWARZ INNEGO zasadza się więc na racjonalizowaniu go w kategoriach przyczynowych, co nie powinno dziwić, skoro mowa o dyskursie naukowym, nie potocznym.

Można jednak spróbować odnieść pojęcie TEKSTU do metafory ontologicznej – podstawowej, pierwotnej. Nietrudno dostrzec, że odnosi się ono do domeny POJEMNIKA (zob. C). Rozumienie TEKSTU, a co za tym idzie TWARZY w kategoriach POJEMNIKA nadaje twarzy kolejne cechy: ostrych granic, głębi, początku i końca. O ile pojęcia A, B są konsekwencją naukowego oglądu świata, o tyle pojęcie C wyrasta z ludzkiego doświadczenia przednaukowego. Chodzi bowiem o działanie poznawcze z jednej strony – bardziej skomplikowane, interpretacyjne (A, B), z drugiej – podstawowe, oparte na odróżnianiu siebie (ja) od tego, co mną nie jest (nie-ja) (C). Nie da się więc zrekonstruować pojęcia TWARZY INNEGO, wiążąc je tylko z jedną domeną źródłową.

W naukowym opisie świata zrozumienie nowego zjawiska jest zatem możliwe dzięki odniesieniu go do znanych, ludzkich kategorii. W takim razie metafora ontologiczna *TWARZ INNEGO TO POJEMNIK* jest metaforą modelującą, która wpływa na strukturę całego pojęcia, nadając mu cechy typowe dla domen źródłowych²⁷.

6. Metafora semantyczno-retoryczna a metafora pojęciowa

Pora rozważyć stosunek metafory semantyczno-retorycznej i metafory pojęciowej.

Co ciekawe – jeśli przyjrzymy się przykładom A, B, C, zauważymy, że tekstowymi wykładnikami metafor pojęciowych (a ściślej ich domen źródłowych) są elementy metafor semantyczno-retorycznych (komponenty o zaburzonej łączliwości semantyczno-leksykalnej). Mowa przecież o takich klasach, jak:

ZADANIE ↔ próbować zrekonstruować, odtworzyć

ROZWIĄZANIE ↔ odsłanianie; odpowiedź od

TEKST ↔ odczytywać w; wpisany w²⁸.

W takim razie w dyskursie naukowym zrozumienie jednego zjawiska w kategoriach drugiego (metafora pojęciowa) jest werbalizowane poprzez nietypową składnię (metafora semantyczno-retoryczna). Warto w tym miejscu pokusić się o hipotezę, iż owa nietypowość połączenia będzie tak długo odczuwalna, póki nie stanie się katachrezą – metaforą martwą. Rekonstrukcja takich metafor pojęciowych będzie miała wówczas charakter intuicyjny, nie interpretacyjny, jak w przypadku metafor orientacyjnych (*X TO GÓRA, X TO DÓŁ*).

Ni mniej, ni więcej punktem wyjścia w poszukiwaniu metafor pojęciowych, typowych dla tekstów humanistycznych, powinna być analiza metafor semantyczno-retorycznych. Może się wszakże okazać, że nietypowość połączeń jest sygnałem próby zwerbalizowania nowego zjawiska, którego pojęcie dopiero jest strukturyzowane. Podawanie zatem definicji terminu odsyłającego do kilku domen źródłowych mija się z poznawczym celem. Mowa przecież o pojęciach interpretowanych, nietrwałych, bardzo często rozumianych indywidualnie. Lepiej więc poszukiwać kategorii z nimi związanych, co przybliży do rozumienia pojęcia, do którego ów termin odsyła, niekoniecznie je

²⁷ Zob. T. Fojt, *Metaphor in science*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. English Studies VIII – Humanities and Social Sciences” 1998, nr 320, s. 107-139.

²⁸ Wykładnikami metafory ontologicznej *TEKST TO POJEMNIK – TWARZ TO POJEMNIK* jest z kolei przyimek (w).

znacząc. W odniesieniu do analizowanego materiału – na co brak tutaj miejsca – warto byłoby zadać pytanie o sposób kategoryzacji pojęcia centralnego (INNY), rekonstruując modele pojęciowe, które tworzy, co w konsekwencji pozwoliłoby na ustalenie metafor modelujących dyskurs naukowy z zakresu studiów nad innością²⁹.

7. Konkluzje

Sądzę jednak, że relacja między metaforą semantyczno-retoryczną a pojęciową jest wzajemna w dłuższych kontekstach, w których analizowany wielokomponentowy termin (domena docelowa, poznawane pojęcie) sam nie jest zmetaforyzowany (por. *twarz innego*) lub można go uznać za katachrezę. Analiza metaforyczności (tu nietypowości) połączenia między komponentami samego terminu wymaga dużej ostrożności. Poszukiwanie znaczenia / znaczeń (w sensie leksykologicznym) takowego terminu jest działaniem jeszcze bardziej płonnym niż w przypadku poszukiwania znaczeń terminów niedefiniowanych i niedefiniowalnych, aczkolwiek niebędących metaforami. Uważam, że metaforyczność (w sensie metaforyzacji semantyczno-retorycznej) samego połączenia terminologicznego (np. *epifania twarzy*, *nawiedzenie twarzy*) jest sygnałem zmiany sposobu modelowania pojęcia, ponieważ mowa o zmianie metafory ontologicznej, z którą wiąże się poznawane pojęcie (por. X TO POJEMNIK i X TO SUBSTANCJA). Wspomniana zmiana ma ogromne konsekwencje dla całego dyskursu, prowadząc niekiedy do powstawania kolejnych specjalizacji badawczych.

Niech nie dziwi zatem fakt, że terminy *epifania twarzy* czy *nawiedzenie twarzy* – kluczowe dla samego Levinasa – nie pojawiają się w przedmiotowych humanistycznych polskich artykułach naukowych z zakresu studiów nad innością. Z kolei *twarz innego* – okazjonalne połączenie w pracach francuskiego badacza – jest chętnie używane przez polskich badaczy niefilozofów lub komentatorów filozofów.

Co więcej – niniejszy szkic udowadnia, że semantyczno-retoryczna metaforyzacja terminu (odczuwalne zaburzenie łączliwości semantyczno-leksykalnej kontekstów, w których pojawia się termin naukowy) ułatwia ustrukturyzowanie naukowego pojęcia, ponieważ jest elementem metafory

²⁹ Na podstawie zgromadzonych przeze mnie danych można stwierdzić, że dla teoretyków filozofów *inny* jest przymiotnikiem jakościowym, a dla humanistów pozostałych specjalności – przymiotnikiem jakościowym oceniającym. O ile ten pierwszy będzie wykładnikiem domeny docelowej SUBSTANCJI (jakiś w odniesieniu do mnie: INNY), o tyle drugi będzie wykładnikiem domeny docelowej POJEMNIKA (coś w odniesieniu do mnie: INNY).

pojęciowej. W takim razie termin z zakresu nauk humanistycznych choć niejasny – nie ma określonej referencji i niewyrazisty – trudno wskazać jego zakres znaczeniowy, pełni funkcję poznawczą.

BIBLIOGRAFIA

- Apresjan J. D., *Semantyka leksykalna, synonimiczne środki języka*, tłum. Z. Kozłowska, A. Markowski, Wrocław 2000.
- Baran B., *Twarz Innego*, Kraków 1985.
- Baran B., *Filozofia dialogu*, Kraków 1991.
- Fojt T., *Metaphor in science*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. English Studies VIII – Humanities and Social Sciences” 1998, nr 320, s. 107-139.
- Gadacz T., *Historia filozofii XX wieku. Nurty*, t. 2, Kraków 2009.
- Gajda S., *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole 1990.
- Lakoff G., Johnson M., *Metafory w naszym życiu*, tłum. T. P. Krzeszowski, Warszawa 1988.
- Levinas E., *Totalité et Infini Essai sur l'extériorité*, Paris 1961.
- Levinas E., Ślad innego, [w:] *Filozofia dialogu*, tłum. B. Baran, Kraków 1991, s. 213-230.
- Levinas E., *Całość i nieskończoność*, tłum. M. Kowalska, Warszawa 1998.
- Ligara B., *Semantyka terminu w perspektywie porównawczej: koncept, pojęcie czy signifié?*, „Poradnik Językowy” 2014, nr 2, s. 7-21.
- Lukszyn J., *Uniwersalia tekstów specjalistycznych*, [w:] *Języki Specjalistyczne 2. Problemy technolingwistyki*, red. J. Lewandowski, Warszawa 2002, s. 41-48.
- Mazurkiewicz-Sułkowska J., *Słowiańska terminologia techniczna (na materiale polskim, rosyjskim, bułgarskim)*, Łódź 2014.
- Nowicki W., *Podstawy terminologii*, Wrocław 1986.
- Pelc J., *Myśli o języku humanistyki*, [w:] *Biblioteka myśli semiotycznej*, t. 46, *Język współczesnej humanistyki*, red. idem, Warszawa 2000, s. 171-204.
- Perelman Ch., *Analogia i metafora w nauce, poezji i filozofii*, „Pamiętnik Literacki” 1971, nr 62, s. 247-257.
- Przełęcki M., *Postulat ścisłości*, [w:] *Biblioteka myśli semiotycznej*, t. 46, *Język współczesnej humanistyki*, red. J. Pelc, Warszawa 2000, s. 80-88.
- Spitzmüller J., Warnke I. H., *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*, Berlin 2011.
- Theunissen M., *Der Andere. Studien zur Sozialontologie der Gegenwart*, Berlin 1965.
- Wróblewski P., *Struktura, typologia i frekwencja polskich metafor*, Białystok 1998.
- Zwiegincew W., *Semazjologia*, tłum. J. Fleszner, Warszawa 1962.

Wykaz analizowanych publikacji

HISTORIA

Kowalska B., *Inny w średniowiecznych przekazach*, [w:] *Inny – obcy – potwór*, red. J. Żychlińska, Białystok 2016, s. 283–295.

Maciąg K., *Swoi i Obcy w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939*, Toruń 2001.

Żmudziński M., Chudzik P., *Stosunek do niewidomych, karłów oraz chorych na trąd w starożytności*, [w:] *Inny – obcy – potwór*, red. J. Żychlińska, Białystok 2016, s. 24–30.

LITERATUROZNAWSTWO

Cieślak R., *Pragnienie Innego. Język pożądania we współczesnej poezji polskiej*, [w:] *Ciało, płęć literatura. Prace ofiarowane profesorowi Germanowi Ritzowi w pięćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. H. Hormug, Warszawa 2001, s. 413–433. PRZYKŁAD: [3]

Masłowski M. B., *Trzy figury Innego w polskim romantyzmie*, [w:] *Inny/Inna/Inne. O Inności w kulturze*, red. M. Janion, Warszawa 2004, s. 34–47.

Zdanowicz-Cyganiak K., *Obce. Reaktywacja. Szkice*, Katowice 2013. PRZYKŁADY: [1], [2], [4]

KULTUROZNAWSTWO

Iwasiów I., *Literatura jako wiedza o Innych – rekonesans*, [w:] *Literatura i wiedza*, W. Bolecki, E. Dąbrowska, Warszawa 2006, s. 346–359.

Kunce A., *Zlokalizować tożsamość*, [w:] *Dylematy wielokulturowości*, red. W. Kalaga, Kraków 2004, 79–96

Śmietana U., *Lektury inności*, [w:] *Lektury inności. Antologia tekstów*, red. M. Dąbrowski, R. Pruszczyński, Warszawa 2007, s. 214–22. PRZYKŁADY: [5], [6].

FILOZOFIA

Gruchlik H., *Inność a obcość w kontekście filozoficznym*, „Anthropos?” 2007, nr 8–9, s. 167–172. PRZYKŁADY: [7], [8].

Rarot H., *Od filozoficznej nieakceptacji do dialogu z obcością. Związki filozofii z podróżą i turystyką*, „Turystyka Kulturowa” 2015, nr 3, s. 68–79.

Winclaw D., *Obcy czy po prostu Inny? Wybrane etyczne aspekty dehumanizacji*, „Kultura i Wartości” 2016, nr 19, s. 93–117.